

Stawropol we Astrahan türkmenleri

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 21 января, 2025

Stawropol we Astrahan türkmenleri ÝER ÝÜZÜNDE TÜRKMEN SENDEN NYŞAN KÄN...

► STAWROPOL TÜRKMENLERI

Olar Russiýanyň Ýewropa bölegine 1653-nji ýylda Hywa hanlygyndan göçüp barypdyrlar. Maňgyslagyň, Astrahan sähralarynyň üsti bilen Stawropol guberniýasynyň demirgazygyna, Kum we Manyç derýalaryna baka geçip gidipdirler. 1653-nji ýylda Kawkaza 1665 öýli türkmen göçüpdür, 1790-njy ýylda bolsa ýene 64 öýlü türkmen we 80 öýli gazak göçüp barypdyr. 1863-nji ýylda Uly Barhanjyk (Большой Барханчак) we Kiçi Barhanjyk (Малый Барханчак) obalarynyň düýbi tutulýar. M.Tumaýylowyň belleýşi ýaly, on-on iki ýylyň dowamynda 10-dan gowrak oba döräpdir. Ýene bir maglumaty göreä, Stawropol ülkesine 18 müň öýli türkmen göçüp barypdyr. Olaryň bir bölegi Aýuka hanyň baştutanlygynda Hytaýa gidipdir. Stawropol ülkesinde Türkmen pristawlygy 1825-nji ýylda döredilýär (79:2).

Astrahan gubernatorynyň 1790-njy ýylda beren maglumatyna göreä, şol döwürde 15.990 türkmen bolup, olaryň 9086-sy erkek, 64448-si aýal adam ekeni. Olar igdirlerden, çowdurlardan, söýünajylardan ybarat bolupdyrlar. Özlerem çarwaçylyk bilen meşgullanypdyrlar. (63:5). Astrahan guberniýasynda ýurt tutan türkmenler Maňgyslagyň üsti bilen ýuwaş-ýuwaş mallaryny sürüp, öňki Stawropol guberniýasynyň demirgazygyna süýşüp ugrapdyrlar we baryp Kum we Manyç derýalarynyň ýakasyndaky öri meýdanlarda ýerleşipdirler. Olar bir öri meýdanyndan beýleki öri meýdanyna göçüp-gonup ýörüpdirler. Olaryň gyşky öri meýdany Kum derýasynyň ýakasy, tomskysy Manyç derýasynyň ýakasy bolupdyr. Olaryň birini «Gyşlag ýer» («Летняя Ставка») diýip

atlandyrypdyrlar. Ol ýerler şu günki günem şeýle atlandyrylýar. (79:48:8-9).

Stawropol türkmenleriniň XIX asyryň ahyryndaky we XIX asyryň başyndaky demografik ýagdaýyny ýörite öwrenen A.I.Ýarhonyň pikirine görä, patyşa hökümetiniň türkmenleriň çarwaçylyk bilen meşgullanmaklaryny çäklendirmek hem-de olary oturymlylyga mejbury geçirmek babatda alyp baran syýasaty türkmen ilatynyň sanynyň kemelmegine getiripdir.

(Seret: M.Durdyýew, Ş.Kadyrow «Dünýädäki türkmenler» (taryhy-demografik syn), 37-nji sahypadaky 8-nji tablisa, Aşgabat, «Harp», 1991 ý).

Türkmenler nogaýlar, galmyklar, tatarlar we beýleki milletleeriň wekilleri bilen nikalaşypdyrlar. Munuň sebäpleriniň biri türkmen ilatynyň arasynda zenan maşgalalaryň az dogulmagy hem-de aýal önelgezsizliginiň ýokary bolmagy bolupdyr. Mysal üçin, A.I.Ýarhonyň maglumatlaryna görä, ölkäniň rus ilatynyň arasynda önelgesiz nikalar 1-5 ýyl ýaşasan maşgalalarda 16,9 % bolan bolsa, edil şolar ýaly türkmen maşgalalarynda 59,3 %-e barabar bolupdyr. (85:250). 1923-nji ýylda uly açlyk bolupdyr.

«...Türkmenleriň esasy mydary bolan mal-gara büs-bütün diýen ýaly ýok edilipdir, galan bölegi bolsa açlykdan gyrlypdyr. Ilat iýmäge ýaramly ähli ot-çöpi, hatda itdir pişigini-de iýipdir. Adamlar ähli öý goşlaryny satypdyrlar. Derde ýarar ýaly zat, hatda jaýlaryň üçegi-de bir döwüm çörege çalşylypdyr. Adamlaryň biri-birini iýen ýagdaýlary-da bolupdyr...»

(Seret: 1). Ларионов В. «Туркменская песня в Ставропольской степи». / Молодой ленинец. 13.06.1990 г;

2). Бюллетень ЦСУ ТССР за 1928 г. N»12).

1920-nji ýyl bilen deňeşdireniňde 1923-nji ýylda mal 97,6 % köp gyrlypdyr, ekin meýdanlarynyň çägi bolsa degişli döwründen 97,3 % kemelipdir. Ilatyň sany hem düýpli azalypdyr: 11 müň 647 adamyň üç müňe golaýy açlyk zerarly Dagystana göçüp gitmäge mejbur bolupdyr. Üç müňe golaý adam bolsa, açlykdan

ölüpdür. 1924-nji ýylda hem ýene gurakçylyk bolup ýene-de biçäre bendeler açlykdan ölüpdürler.
(Seret: ýokarky agzalan çeşmelerde).

Stawropol türkmenleriniň durmuşy bilen baglanyşykly demografik maglumatlar oturymly ilatyň köp ýogalmagynyň olaryň sanynyň üzül-kesil azalmagyna getirendigini tassyklaýar. Mysal üçin, 1896-1906-njy ýyllar aralygynda, ýagny 11 ýyl içinde oturymly türkmen maşgalalarynda 4 müň 645 adam doglup, 4 müň 832 adamam ýogalypdyr. 1899-1906-njy ýyllar aralygynda, ýagny sekiz ýyl içinde çarwa türkmen maşgalalarynda 1012 adam doglup, 835 adamam ýogalypdyr.

(Seret: Щеглов И.Л. «Туркмены и ногайцы Ставропольский губернии». Т I. Ставрополь-1910).

Häzirki wagtda Stawropol ülkesinde 12 müňden gowrak türkmen ýaşaýar. (maglumat köne – t.b.) Olar diňe Türkmen raýonynda däl, eýsem şol raýon bilen goňsuçylykdaky Arzygir, Ipatew, Blagodarnen, Nebitegum raýonlarynda hem ýaşaýarlar. (77-1).

► ASTRAHAN TÜRKMENLERI

1929-njy ýylyň taryhy maglumatlaryna görä, astrahan türkmenleri çowdur, igdir we abdal tirelerinden ybaratdyr. Baryp 1811-nji ýylda 2.300 öýli türkmen Astrahan raýonyna göçmäge ejazat sorap, patyşa hökümetine ýüz tutupdyr. Emma olara rugsat berilmändir. Onsoň 1,5 müňe golaý türkmen ol ýere «rugsatsyz» göçüp barypdyr. Olar Atal, Funtowa, Zaparewa hem-de Sokolowskoýe posýoloklarynda ýurt tutunypdyrlar. Soňraky ýyllarda astrahan türkmenleri hakynda maglumatlar az duş gelýär. Astrahan türkmenleriniň (abdallar, igdirler, çowdurlar) sanynyň 1927-nji ýylda 1.500 adam bolandygy hakynda maglumat bar. (42:104:47:27-28).

Marat DURDYÝEW,
Şöhrat KADYROW.

♣ Goşmaça peýdalanmak üçin çeşmeler:

1. M.Durdyýew, Ş.Kadyrow «Dünýädäki türkmenler» (taryhy-demografik syn), Aşgabat, «Harp», 1991 ý;
2. Ларионов В. «Туркменская песня в Ставропольской степи». / Молодой ленинец. 13.06.1990 г;
3. Бюллетень ЦСУ ТССР за 1928 г. N»12
4. Щеглов И.Л. «Туркмены и ногайцы Ставропольский губернии». Т I. Ставрополь-1910;
5. К. и М-ов. Туркмены Северного Кавказа. Астраханской губернии и Таджикистана. (Краткая историческая справка). / Туркменоведение. 1929. N»8-9. авг.-сент. Приложение.
6. Паньков И.Н. «Из истории ставропольских туркмен в 17-18 вв. (Новые материалы). Чарджоу-1960;
7. Петрусевич «Записки Кавказского Отделения Императорского Русского Географического общества» Кн. 11. вып. 1. Тифлис. 1880;
8. Тумаилов «История ставропольских туркмен». Москва-1925;
9. Тумаилов «Ставропольские туркмены» // «Туркменская искра» gazetiniň 29.08.1927-nji ýyldaky sany; Taryhy makalalar